

# KÖNYVJELZŐ

## A SZERVEZETT KAPITALIZMUS VÉGE

Lash, S. — Urry, J. (1989) *The End of Organized Capitalism*, Polity Press, Cambridge, 383 o.

A társadalomtudományok művelői között szinte teljes az egyetértés abban, hogy a fejlett nyugati demokráciákban a második világháború után — főleg a hatvanas évek végétől — alapvető változások történtek. Széleskörű és heves vita zajlik viszont a különféle gazdasági, társadalmi és politikai változások értelmezéséről.

Lash és Urry szinte lehetetlen feladatra vállalkozik; szintézis jellegű elemzést próbál adni a piacgazdaságban és civil társadalomban az 1870-es évektől napjainkig lezajlott folyamatokról. Vállalkozásuk eredménye — ez a kötet — bizonyosan éles vitákat provokál. Ettől függetlenül leszögezhetjük, hogy a kötet mind tényanyaga, mind elméleti koncepciói miatt rendkívül érdekes „alapl mű”. A tanulmány szintézis jellege nemcsak abban tükröződik, hogy egy sor társadalomtudományi diszciplína eredményeit tekintik át a szerzők, hanem abban is, hogy az elemzést — az igen széles értelemben használt — fogalom párra építik, nevezetesen a „szervezett” és a „nem szervezett” kapitalizmusra.

A szervezett kapitalizmus vizsgálatában a szerzők Jürgen Kocka definíciójából indulnak ki. Jürgen Kocka szerint a szervezett kapitalizmus jelleg erősödése az 1870-es évek közepétől kezd szembetűnővé válni. Ennek jelei: a tőkekonzentráció és -centralizáció, a bank- és

ipari tőke összefonódása, a munkavállalók és munkaadók nemzeti szintű érdekvédelmi szervezeteinek létrejötte és megerősödése, és az állam fokozódó beavatkozása a gazdasági és társadalmi folyamatokba.

Lash és Urry szerint — a fentiekén kívül — a szervezett kapitalizmus lényegi vonásaihoz tartozik az is, hogy az iparon belül a tőkés viszonyok egy tucatnyi nemzetállam néhány iparágára koncentrálódnak, térszerkezetiileg pedig az egyes iparágak regionális specializációja a jellemző. A kulturális-ideológiai szférában pedig a modernizmus és a nacionalizmus erőteljes hatása figyelhető meg.

Az általánosabb jellegű bevezető fejezet után a könyv 2. és 3. fejezete a maga konkrétságában elemzi a szervezett kapitalizmus kifejlődését Németország, Nagy-Britannia, Franciaország, az USA és Svédország példáján keresztül. A szerzők Németországot tekintik a szervezett kapitalizmus ideáltípusát leginkább megtestesítő országnak. Hiszen a német ipar igen korán bürokratizálódott, ugyanakkor a viszonylag autonóm állam erőteljesen beavatkozott a gazdasági életbe. Az ipari *manager*-réteg és az állam között szoros együttműködés alakult ki. Ennek biztosítottak voltak a személyi feltételei is. Az első világháború előtti évtizedben a Ruhr-vidék minden harmadik ipari vezetője számíthatott a koráb-

bi, valamilyen állami-kormányzati pozícióban szerzett kapcsolataira.

A svéd fejlődés alapvető jellegzetessége, hogy a 19. század végén — szemben a többi országgal — nem az ipari, hanem a banktőke játszott meghatározó szerepet a gazdaság szervezetté tételében. A szervezethez a két világháború közötti korszakban érte el a csúcspontját. Ebben az „alulról építkező” fejlődésben a szociáldemokraták és a szakszervezetek központi konföderációja töltött be döntő szerepet. E korszakban vetik meg a későbbi látványos gazdasági sikerek alapjait. A svédek a húszas évektől kétszer annyit költöttek az oktatásra, mint az angolok.

A két szociológus szerző a korábbi gazdaság- és társadalomtörténeti munkáktól eltérő képet rajzol a brit fejlődési pályáról. A brit gazdaság fokozódó lemaradását a szerzők a szervezett kapitalizmus lassú kifejlődésével magyarázzák. A tőkekoncentráció és -centralizáció lassan haladt előre, s különösen gyenge volt az egészséges tőkeakkumulációhoz nélkülözhetetlen két szférában — a nehéziparban és az új iparágak esetében. Már az ipari forradalom időszakában jól kiépített értékesítési szervezet jött létre, ezért a brit cégek nem érezték szükségesnek új szervezeti formák bevezetését. A brit fejlődés paradoxona, hogy az „alulról jövő” szervezethez erős volt, viszont a felülről jövő szervezethez későn indult meg.

Az USA esetében figyelhetjük meg a bankok és az ipar összefonódásának legtisztább formáját, és az állam itt képviselte legegyszerűbben a gazdaságilag domináns osztály érdekeit. Ez főleg az 1900—1920 közötti időszakban szembetűnő. Viszont a harmincas évek *New Deal*-jével az állam jelentős mértékben függetlenedett a tőkétől. A szolgáltatások területén dolgozók minden más országnál hamarabb jól szervezett politikai tényezővé váltak. A kékgalléros munkásság viszont nem tudta országos szinten megszervezni érdek-

képviselői szervezeteit, s az állam jóléti intézkedései meglehetősen korlátozottak maradtak. Vagyis a szervezett kapitalizmus itt fejlődött ki a legkevésbé.

A kötet talán legérdekesebb fejezete a negyedik, mely a gazdasági-társadalmi változások térbeli megjelenési formáit vizsgálja. A szerzők a brit ipari forradalom korszakától a jelenkorig vizsgálják — az ipar leépülésével és a szolgáltatások szerepének látványos bővülésével együttjáró — térszerkezeti változásokat. Az 1960-as évekig a gazdaság térbeli struktúrájának alapvető egységei a régiók voltak. A hetvenes évektől viszont egyre fontosabbá válik a lokalitás. Az egykori — meglehetősen jól elkülöníthető — régiókon belül élesebb területi különbségek teremtődtek, mint a régiók között.

Az amerikai térszerkezet sajátosságait — a szektorális változások mellett — nagymértékben befolyásolta a települési szerkezet radikális átforgalmazása. 1950-ben az amerikaiak egynegyede élt szuburbiaiban, 1980-ban már több mint kétötödük. A szuburbiaik látványos terjedése szorosan összefüggött a motorizáció bővülésével. 1945-ben minden negyedik 18 éven felüli amerikainak volt gépkocsija, 1970-ben pedig már majdnem mindegyik felnőtt amerikai jutott egy gépkocsi (pontosan 1,4 főre egy gépkocsi).

Lash és Urry a német gazdaság és társadalom térszerkezetét elemezve szintén több érdekes, kevésbé ismert összefüggést tár fel. Itt most csak egy politikai jellegzetességre utalunk. Az 1932-es birodalmi választásokon a későbbi NSZK területét képező térségben a szavazóknak csak 37,2%-a szavazott a náci pártra, 45,1%-ot szerzett a párt az egykori NDK területén. Viszont azokon a keleti területeken, melyek ma Lengyelországhoz, illetve a Szovjetunióhoz tartoznak, a szélsőjobb elszópró, 61,6%-os győzelmet aratott.

A szerzők külön fejezetben vizsgálják a szolgáltatásokban dolgozó társadalmi csoportokat. Elsősorban arra keresik a választ, hogy az oktatás és a tudomány miért tud olyan megkülönböztetett szerepet betölteni a nyugati társadalmakban. Paradox módon éppen az USA-ban — mely a kapitalizmus „őstípusának” tekinthető — formálta át leginkább a társadalmat a tőke és a munka között mintegy harmadik erőként megjelenő „szolgáltató osztály”. Nagyon tanulságos elemzést adnak a szerzők arról, hogy a szolgáltató szférában különböző diplomás csoportok, pl. egyetemi oktatók hogyan szereztek egyre magasabb társadalmi státuszt és anyagi elismertséget.

A kötet részletesen elemzi az ipar, a pénzügyi világ és a politikai szféra viszonyát a második világháború után. Ebben az időszakban a nagy nemzetközi monopolszervezetek egyre fontosabb szerepet játszottak a világgazdaságban. A hetvenes évek elejétől — a szervezett kapitalizmus alkonyának beköszöntével — új élettér nyílt a kisvállalkozások előtt is. Erősödött a fogyasztói igények differenciálódása, s ez a nyolcvanas években a „posztmodern” ízlés térhódításával a „természetes”, vagy legalábbis azt utánzó termékek iránti igényt jelenti.

A szerzők egyetértenek a brit konzervatívok egyik ideológusával, aki szerint mind az „állami centralizmus”, mind a „liberális piacgazdaság” ideológiája egyre élesebb ellentétben áll korunk gazdasági, társadalmi és politikai fejlődésével. Ugyanakkor szerintük „a modern konzervatizmus nem tud mit kezdeni azokkal az új társadalmi csoportosulásokkal és a társadalmi szerkezet azon formáival, melyeket nem a piac teremt, vagy közvetlenül nem kapcsolódnak a piacgazdaság változásaihoz” (222. o.).

A könyv zárófejezete a posztmodern kultúra és a „nem szervezett” kapitalizmus kapcsolatát elemzi. A szerzők szerint a posztmodernizmus az új középosztályok „ideális érdekeit” fejezi ki, és a gyorsan fejlődő szolgáltatások szférájában dolgozó értelmiségiek „homogenizáló misszió”-szerepet töltenek be a posztmodern ízlés és életforma kialakításában.

Lash és Urry nagyívű szintézisét olvasva az olvasóban a rácsodálkozó egyetértés és kétkezdés érzése keveredik. A várható viták ellenére a könyv a maga nemében páratlan kísérlet korunk új jelenségeinek megértésére.

Timár Lajos